

Α. ΚΕΙΜΕΝΟ

Γιώργος Ιωάννου, «Μες στους Προσφυγικούς Συννοικισμούς»

Στέκομαι και κοιτάζω τὰ παιδιά· παίζουνε μπάλα. Κάθομαι στο όρισμένο καφενείο· σε λίγο θα σχολάσουν και θ' αρχίσουν νά καταφτάνουν οί μεγάλοι. Κουρασμένοι απ' τη δουλειά, είναι πολύ πιο αληθινοί. Οί περισσότεροι γεννήθηκαν εδώ σ' αυτή τήν πόλη, όπως κι εγώ. Κι όμως διατηρούν πιο καθαρά χαρακτηριστικά της ράτσας τους και τήν ψυχή τους, από μᾶς τούς διεσπαρμένους. Ίδιως όταν τούς βλέπω εδώ, μου φαίνονται πιο γνήσιοι. Κάπως αλλιώτικοι μοιάζουν μακριά, σέ άλλα περιβάλλοντα συναντημένοι.

Ἡ ἀλήθεια πάντως εἶναι πῶς στο ζήτημα τῆς ἀναγνωρίσεως ἔχω φοβερά ἐξασκηθεῖ. Ὅπου κι ἂν εἶμαι, τόν Πόντιο, ἄς ποῦμε, τόν διακρίνω ἀπό μακριά· κι ἀπό μιὰ γραμμὴ τοῦ κορμιοῦ του μονάχα. Δέν εἶναι ἀνάγκη ν' ἀκούσω τήν ομιλία του, οὔτε νά διαπιστώσω τήν αλλιώτικη μελαγχρινάδα. Σπανίως νά πέσω ἔξω. Ἀπό κοντά ὅμως εἶμαι ὁλότελα ἀλάνθαστος. Τό ἴδιο καί μέ τούς Καραμανλῆδες, τούς Κανκασίους, τούς Μικρασιάτες ἀπ' τις ἀκτές, τούς ἄλλους ἀπ' τὰ βάθη, τούς Κωνσταντινουπολίτες, ἀπό μέσα ἢ ἀπ' τὰ περίχωρα, κι ἄς ἐπιμένουν ὅλοι τους πῶς εἶναι ἀπ' τήν καρδιά τῆς Πόλης, κι ἀπ' τό Γαλατά. Οἱ Θρακιώτες ὅμως ἔρχονται πιο καστανοί ξανθοί πολλές φορές, κι εὐκολότερα μπερδεύονται μέ πρόσφυγες ἀπό μέρη ἄλλα. Ἐξάλλου σά νά ἔχουν χάσει τήν ἰδιαιτέρη προφορὰ τους ἢ ἴσως ἐγώ νά τήν ἔχω συνηθίσει. Μπερδεύονται κυρίως μ' αὐτούς πού ἦρθαν ἀπ' τὴ Ρωμυλία. Αὐτό συμβαίνει κι ἀνάμεσα στοὺς Ἑπειρώτες καί στοὺς ἄλλους ἀπ' τις περιοχὲς τοῦ Μοναστηριοῦ.

Ὅταν τούς μπερδεύω, τό καταλαβαίνω συνήθως ἀργά· γιατί ἔχω τόση πεποίθησι πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα, ὥστε σπανίως ρωτῶ. Κατὰ βάθος βέβαια αὐτό δεν εἶναι σφάλμα, εἶναι διαπίστωση.

Κι ὅμως πόση συγκίνησι ἔχει νά κοιτάξεις ἢ νά συζητᾷς στὰ καφενεῖα καί νά διαισθάνεσαι τὴ δική σου ἢ μιὰ ἄλλη πανάρχαια ράτσα. Ἀκούς ἐκείνες τίς φωνές μέ τὴ ζεστὴ προφορὰ καὶ σοῦ 'ρχεται ν' ἀγκαλιάσεις. Ὄνόματα ἀπὸ σβησμένους τάχα λαούς καὶ χῶρες δειλιάζουν μέσα στο νοῦ· μεθ' ὁ μόνον καὶ πού τὰ λέω ἀπὸ μέσα μου, καθώς ὁλοένα βελιώνομαι. Χαίρομαι νά κοιτάζω τίς ἀδρές καὶ τίμιες φυσιογνωμίες τους, κι ἀνατριχιάζω βαθιά, ὅταν σκέφτομαι πῶς αὐτὸς πού μου μιλά εἶναι δικός μου ἄνθρωπος, τῆς φυλῆς μου. Κάτι σά ζεστό κύμα μέ σκεπάζει ξαφνικά, θαρρεῖς καὶ γύρισα ἐπιτέλους στήν πατρίδα. Δέν ἔχει σημασία πού δέ γνώρισα ποτέ αὐτὴ τήν πατρίδα ἢ πού δέ γεννήθηκα κἀν ἐκεῖ. Τό αἷμα μου ἀπὸ κεῖ μόνον τραβᾷ· ἐκτός κι ἂν εἶναι ἀληθινὸ πῶς ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖται ἀπ' αὐτὰ πού τρώει καὶ πίνει, ὅποτε πράγματι εἶμαι ἀπὸ δῶ. Καὶ πῶς ἐξηγεῖται τότε ὅλη αὐτὴ ἡ λαχτάρα;

Γυρνῶ μέσ στοὺς προσφυγικούς συννοικισμοὺς μέ δυνατὴ εὐχαρίστησι. Θράκες, Χετταῖοι, Φρύγες, ὁμορφοὶ Λυδοί, πάλι, θαρρεῖς, ἀνθοῦν ἀνάμεσά μας. Οἱ ἴδιοι δέν ξέρουν βέβαια αὐτὰ τὰ ὀνόματα· γιὰ μένα ὅμως εἶναι φορτωμένα μυστήριο καὶ ἀγάπη. Κι ἂν ἀκόμα δέν εἶναι, πολὺ θὰ ἤθελα νά ἦταν· ἔτσι ἡ ἀλήθεια.

Κι ὅμως τὰ τελευταῖα χρόνια ἔχουν κάνει τό πᾶν γιὰ νά σκορπίσει ἡ ὁμορφιά αὐτὴ στοὺς τέσσερις ἀνέμους. Οἱ ἐγκληματίες τῶν γραφείων ἐκμεταλλεύτηκαν τὴ ζωηράδα τους καὶ τήν ἀγνόητά τους. Τούς ἐξώθησαν νά σφάξουν καὶ νά σφαχτοῦν· νά φαγωθοῦν, ἰδίως μεταξύ τους. Τώρα φυσικά τούς τρέμουν καὶ προσπαθοῦν νά τούς ξεφορτωθοῦν μέ τὴ μετανάστευσι. Πολὺ ἀργά, νομίζω.

Κάθε φορὰ πού φεύγω ἀπὸ κεῖ, μέ ἀποχαιρετοῦν χωρὶς νά δείξουν παραξένεμα, ἂν καὶ ἄγνωστοί μου ἄνθρωποι. Τούς πληροφορεῖ τό αἷμα τους γιὰ μένα, ὅπως καὶ τό δικό μου μέ κάνει νά τους κατέχω ὁλόκληρους. Πάντως ποτέ τους δεν ἐπιμένουν νά μέ κρατήσουν στίς παρέες τους.

Ὁλομόναχος, ξένος πανταξένος, χάνομαι στίς μεγάλες ἀρτηρίες. Ὅταν ἀνάβει τό κόκκινο καὶ σταματοῦν τ' αυτοκίνητα, μου φαίνεται γιὰ μιὰ στιγμὴ πῶς παύει ἐντελῶς κάθε θόρυβος. Ἐρυθρά καὶ λευκά αἱμοσφαίρια σά νά κυκλοφοροῦν. Κι ὅμως βλέπω πῶς το πλῆθος ἐξακολουθεῖ νά περπατᾷ, νά κουβεντιάζει ἢ νά γελάει. Σταματῶ πολλές φορές στή μέση τοῦ πεζοδρομίου, κι ὅπως στο κούτσουρο πού κόβει τό νερό, ἔτσι περιστρέφονται γύρω μου οἱ διαβάτες. Τώρα πού δεν ἐμποδίζουν οἱ μηχανές, ἀκούω χιλιάδες βήματα στο πλακόστρωτο. Μοῦ 'ρχεται νά καμπυλώσω τὴ ράχη μου γιὰ νά περάσει χωρὶς ἐμπόδια αὐτό τό ποτάμι. Τῆς Γονατιστῆς, ὅταν περνᾷ ἀπὸ πάνω μου το βουβὸ ποτάμι τῶν προγόνων, γονατισμένος πάνω στὰ καρυδόφυλλα, σκύβω βαθιά στο χῶμα, γιὰ νά μὴ βγάλουν οἱ ψυχές ἐξαιτίας μου τόν παραμικρότερο παραπονιάρικο βόμβο.

Ἐγώ ὅμως ἀπὸ τώρα εἶμαι βαρὶα παραπονεμένος. Μέσα στους ξένους καὶ στα ξένα πράγματα ζῶ διαρκῶς· στὰ ἔτοιμα καὶ στα ἐνοικιασμένα. Συγκατοικῶ μέ ἀνθρώπους πού ἀδιαφοροῦν τελείως γιὰ μένα, κι ἐγώ γι' αὐτούς. Οὔτε μικροδιαφορές δεν ὑπάρχουν κἀν μεταξύ μας. Ὁ ἓνας ἀποφεύγει τόν ἄλλο, ὅσο μπορεῖ. Μά κι ἂν τύχει νά σοῦ μιλήσουνε, κρύβουν συνήθως τὰ πραγματικά τους στοιχεῖα σά νά 'ναι τίποτε κακοποιοί. Τό ἰδανικό, ἡ τελευταία λέξη τοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι, λέει, νά μὴ ξέρεις οὔτε στή φάτσα τό γείτόνά σου. Πονηρὰ πράγματα βέβαια· προφάσεις πολιτισμοῦ, γιὰ νά διευκολύνονται οἱ ἀταξίες.

Γι' αὐτό ζηλεύω αὐτοὺς πού βρίσκονται στόν τόπο τους, στὰ χωράφια τους, στοὺς συγγενεῖς τους, στὰ πατρογονικά τους. Τουλάχιστο, ἄς ἦμουν σ' ἓνα προσφυγικὸ συννοικισμό μέ ἀνθρώπους τῆς ράτσας μου τριγύρω.

(Γιὰ ἓνα φιλότιμο, 1964)

Β. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Η γλώσσα του Ιωάννου χαρακτηρίζεται από την ακρίβεια, τη λιτότητα, την αμεσότητα, και το χιούμορ-ειρωνεία, ενώ το ύφος του, παρά τη συγκινησιακή του φόρτιση, αποκλείει κάθε μελοδραματική νότα. Να επιβεβαιώσετε τα παραπάνω γνωρίσματα της γραφής του Ιωάννου δίνοντας ένα αντίστοιχο παράδειγμα για το καθένα μέσα από το κείμενο. **Μονάδες 15**
2. Τα αφηγήματα του Ιωάννου είναι «μικρογραφίες της καθημερινής ζωής των κατοίκων της Θεσσαλονίκης», αποκαλύπτοντας έτσι το «πολύμορφο πρόσωπο της πόλης», με τους «αντικρουόμενους ρυθμούς ζωής της». Να επιβεβαιώσετε τα παραπάνω στοιχεία της πεζογραφίας του Ιωάννου, με παραδείγματα μέσα από το κείμενο. **Μονάδες 20**
3. α. Με ποιον εκφραστικό τρόπο αναδεικνύει ο αφηγητής την αυθεντικότητα των προσφύγων στην πρώτη παράγραφο του κειμένου; **Μονάδες 15**
β. Πώς αξιοποιείται μέσα στο κείμενο το έντονο φιλολογικό ενδιαφέρον του Ιωάννου και η επιστημονική του ενασχόληση με την νεοελληνική λαϊκή παράδοση; **Μονάδες 10**

4. α. «Ολομόναχος, ξένος, πανταξένος, χάνομαι στις μεγάλες αρτηρίες» Πώς δικαιολογείται η μοναξιά που νιώθει ο αφηγητής στην ίδια του την πόλη; Να απαντήσετε σε μια παράγραφο (100-120 λέξεων). **Μονάδες 10**
- β. «Γι' αυτό ζηλεύω αυτούς που βρίσκονται στον τόπο στους, στα χωράφια τους, στα πατρογονικά τους. Τουλάχιστο, ας ήμουν σ' ένα προσφυγικό συνοικισμό με ανθρώπους της ράτσας μου τριγύρω» Να σχολιάσετε σε μια παράγραφο το παραπάνω απόσπασμα. **Μονάδες 10**
5. Να συγκρίνετε το περιεχόμενο του πεζογραφήματος του Γ. Ιωάννου «Μες στους Προσφυγικούς Συνοικισμούς» με το απόσπασμα από το μυθιστόρημα «Οι αλήθειες των άλλων» του Νίκου Θέμελη.
- «Ο κυρ-Μανόλης έδειξε να δυσανασχετεί προς στιγμή. Πρώτη φορά δυσκολευόταν να πει με τα απλά του λόγια αυτά που ένιωθε, εκείνα που είχε στο μυαλό του. Κοίταζε ανάμεσα στα πόδια και το χώμα που πατούσε και σκεφτόταν, σιωπούσε και σκεφτόταν. Αρχισε κάποτε να μιλά αργά:
- «Όλοι μας φούντωναν για την πατρίδα. Όμως λέω... πως δεν μπορεί να είναι μόνο η γη μας· τα σπίτια που χτίσαμε, τα χώματα που οργάσαμε και σπείραμε, τα λιόδεντρα και οι γαλοί μας. Τέτοια πράγματα άψυχα βρίσκεις κι απέναντι στη Μυτιλήνη κι ακόμη παραπέρα».
- Σταμάτησε, σκέφτηκε και συνέχισε:
- «Το Αϊβαλί –οι Κυδωνιές– ήταν οι άνθρωποί του, η κοινότητά του, τα σινάφια και τα σχολειά του, οι κάθε λογής μαζώξεις, η ζωή μας· δηλαδή ότι διαλέξαμε να ζούμε έτσι κι όχι αλλιώς, η πίστη μας, η γλώσσα μας, οι συνήθειές μας, οι ιστορίες της γιαγιάς και του νονού σου. Απ' όσο καταλαβαίνω με τα λίγα γράμματά μου, με της ψυχής και του μυαλού μας τα γεννήματα, πώς να σ' το πω, νιώθαμε όλοι μας πως είμαστε μια απέραντη οικογένεια, πως είμαστε ένα καράβι και τραβάγαμε καθείς με τις δυνάμεις του λίγο ως πολύ τον ίδιο δρόμο».
- Κόμπιασε και ύψωσε τη ματιά στον εγγονό του:
- «Λάθεψα όταν έλεγα, εγώ δεν φεύγω από την πατρίδα μου κι ας γίνει ό,τι θέλει. Πατρίδα, γιε μου, δεν είναι ο τόπος μας, το χώμα τούτο που πατώ, αφού οι Κυδωνιές δεν είναι πια εδώ. Η γης αυτή γίνεται μέρα με την ημέρα πατρίδα Τούρκων φουκαράδων. Η αληθινή πατρίδα μας μίσησε για άλλα μέρη. Έφυγαν οι δικοί μας και την πήρανε μαζί τους. Μόνο που εγώ άργησα να το χαμπαρίσω».

Μονάδες 20

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

1. Η γλώσσα του Ιωάννου είναι απλή, ανεπιτήδευτη και καθημερινή, χαρακτηριστική όμως για την εκφραστική ακρίβεια και την κυριολεξία της. Οι λέξεις είναι προσεκτικά επιλεγμένες, ώστε να διακρίνονται οι λεπτές διαφορές που χαρακτηρίζουν κάθε φυλή και να κατανοούνται δυσδιάκριτες έννοιες όπως ράτσα και πατρίδα. Το ύφος της αφήγησης είναι απλό, εσώστρεφο και προσωπικό δημιουργώντας μια ευαίσθητη αλλά μη μελοδραματική γραφή, χωρίς εξάρσεις, ακόμα κι όταν το θέμα είναι δραματικό, όπως η απόλυτη μοναξιά που βιώνει ο αφηγητής στο αστικό περιβάλλον. Η αγάπη και η σύνδεση του αφηγητή με τον τόπο και τους προγόνους του εκφράζονται με ελεγχόμενο ενθουσιασμό, χωρίς εντάσεις πατριωτισμού. Η εξομολογητική διάθεση του αφηγητή δίνει μια χαρακτηριστική αμεσότητα στο πεζογράφημα, ενώ την ίδια στιγμή τα πάντα, ακόμα και τα σχήματα λόγου, είναι χαλινawaγωγημένα και αποστασιοποιημένα, αμβλύνοντας τις οξυτήτες, χωρίς όμως να άγουν στην απάθεια. Η αμεσότητα του λόγου ενισχύεται με τη χρήση του α' προσώπου και υποδεικνύει την υποκειμενικότητα των αντιλήψεων, ακόμα και όταν η ιστορική αλήθεια δεν οδηγεί σ' αυτά τα συμπεράσματα. Βασικό υφολογικό στοιχείο του Ιωάννου αποτελεί το χιούμορ που συχνά αγγίζει τα όρια της ειρωνείας.
- Αναφέρουμε ενδεικτικά ένα παράδειγμα για τα παραπάνω γλωσσικά και υφολογικά χαρακτηριστικά της γραφής του Ιωάννου:
- Γλωσσική ακρίβεια: «Οι Θρακιώτες όμως έρχονται πιο καστανοί· ξανθοί πολλές φορές, κι ευκολότερα μπερδεύονται με πρόσφυγες από μέρη άλλα». Με απόλυτη ο αφηγητής περιγράφει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε φυλής στηριζόμενος στην παρατηρητικότητα και στην προσοχή που επιδεικνύει στη λεπτομέρεια.
- Γλωσσική λιτότητα: «Στέκομαι και κοιτάζω τα παιδιά· παίζουνε μπάλα». Γενικά, όλη η πρώτη παράγραφος του πεζογραφήματος είναι ενδεικτική του μικροπεριόδου και καθημερινού λόγου.
- Αμεσότητα: «Πάντως ποτέ τους δεν επιμένουν να με κρατήσουν στις παρέες τους».
- Χιούμορ-ειρωνεία: «τους Κωνσταντινουπολίτες, από μέσα ή απ' τα περίχωρα, κι ας επιμένουν όλοι τους πως είναι απ' την καρδιά της Πόλης, κι απ' το Γαλατά». Ο αφηγητής με καλοπροαίρετο χιούμορ σχολιάζει τη λαϊκή διάθεση όσων προσπαθούν να πείσουν ότι κατάγονται από το κέντρο της Κων/λης. Ειρωνικός - δηκτικός γίνεται ο λόγος με τη χρήση σκληρών και έντονα φορτισμένων λέξεων όταν αναφέρεται στους «εγκληματίες των γραφείων», που «τώρα φυσικά τους τρέμουν και προσπαθούν να τους ξεφορτωθούν με τη μετανάστευση», στηλιτεύοντας τη συμπεριφορά των κρατικών υπαλλήλων απέναντι στους πρόσφυγες.
- Απουσία μελοδραματισμού: «Εγώ όμως από τώρα είμαι βαριά παραπονεμένος. Μέσα στους ξένους και στα ξένα πράγματα ζω διαρκώς στα έτοιμα και στα ενοικιασμένα». Στη φράση ο αφηγητής επιδεικνύει ευαισθησία και συναισθηματική φόρτιση, χωρίς να αγγίζει τα όρια του μελοδραματισμού.
2. Τα αφηγήματα του Γ. Ιωάννου κινούνται στο χώρο της Θεσσαλονίκης. «Είναι μικρογραφίες της καθημερινής ζωής των κατοίκων της αφενός και προσωπικές αναμνήσεις του συγγραφέα, αφετέρου. Οι μινιατούρες αυτές της καθημερινότητας αντλούν τη δύναμη και την αξία τους από την προσωπική θέρμη, την ακρίβεια και το εξομολογητικό κλίμα μέσα στο οποίο τις τοποθετεί ο συγγραφέας τους. Ο περίγυρος δίνεται καταγραφικά και κατά τμήματα» (Α. Βιστωνίτης) ενώ αποκαλύπτεται το πολύμορφο πρόσωπο της πόλης με τους αντικρουόμενους ρυθμούς ζωής: μια πόλη της περιφέρειας με τους πρόσφυγες να συνθέτουν το ένα της πρόσωπο και αντίθετα μια πόλη που ακολουθώντας τους ρυθμούς της αστικοποίησης εμφανίζει όλα τα χαρακτηριστικά της σύγχρονης μεγαλούπολης.
- Στο πεζογράφημα «Μες στους Προσφυγικούς Συνοικισμούς» εντοπίζονται εξ αρχής τα παραπάνω μοτίβα που λειτουργούν και ως θεματικά στοιχεία. Η Θεσσαλονίκη, η γενέτειρα του Ιωάννου, υποδηλώνει διακριτικά την παρουσία της ως το αστικό κέντρο όπου εγκαταστάθηκαν οργανωμένα σε συνοικισμούς ο μεγαλύτερος όγκος των προσφύγων της Μικρασίας μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών. Ωστόσο, το εγώ του αφηγητή μειώνει την ένταση της παρουσίας της πόλης καθώς την αντιμετωπίζει καθαρά βιωματικά σε σημείο να μετατρέπεται σε χώρο υποδοχής και σε πρόφαση για τις διαθέσεις και τις εξομολογήσεις του αφηγητή/συγγραφέα: την αγάπη του για τους πρόσφυγες, τη νοσταλγία της πατρίδας και από την άλλη τη μοναξιά που βιώνει στην ίδια του την πόλη που δεν την αισθάνεται ως πατρίδα του («κι όμως πόση συγκίνηση έχει να κοιτάξεις ή να συζητάς στα καφενεία και να διαισθάνεσαι τη δική σου ή άλλη πανάρχαια ράτσα», «ανατριχιάζω βαθιά, όταν σκέφτομαι πως αυτός που μου μιλά είναι δικός μου άνθρωπος, της φυλής μου», «Κάτι σα ζεστό κύμα με σκεπάζει ξαφνικά, θαρρείς και γύρισα επιτέλους στην πατρίδα... Το αίμα του από κει μονάχα

τραβάει... Γυρνά μες στους προσφυγικούς συνοικισμούς με δυνατή ευχαρίστηση», ενώ αντίθετα «Ολομόναχος, ξένος, παντάξενος, χάνομαι στις μεγάλες αρτηρίες», «Μέσα στους ξένους και στα ξένα πράγματα ζω διαρκώς στα έτοιμα και στα ενοικιασμένα. Συγκατοικώ με ανθρώπους που αδιαφορούν τελείως για μένα, κι εγώ γι αυτούς.»)

Η ζωή των κατοίκων της Θεσσαλονίκης προσεγγίζεται στην καθημερινότητά τους, εκεί που δείχνουν στον αφηγητή το αληθινό τους πρόσωπο, εκεί όπου η περιπλάνησή του τροφοδοτεί την παρατήρηση και τη μνήμη του. Αφορμάται, λοιπόν, από μια απλή καθημερινή σκηνή, τα παιδιά που παίζουν μπάλα έξω από ένα καφενείο και συνειρμικά μεταβαίνει στην καθημερινότητα των προσφύγων που μαζεύονται σ' αυτό το καφενείο των προσφυγικών συνοικισμών μετά τη σκληρή δουλειά τους, ένα χώρο συγκέντρωσης, κοινωνικότητας και συλλογικής έκφρασης. Από την άλλη, η καθημερινότητα της ζωής στη μεγαλούπολη δίνεται στους δρόμους και τα «πλακόστρωτα», όταν το πλήθος κουβεντιάζει, περπατά και γελάει σε μια ανάπαυλα από τους γρήγορους ρυθμούς της καθημερινότητας, την οποία τους δίνει το φανάρι «όταν ανάβει κόκκινο» αλλά και στην καθημερινή τους συναναστροφή, όπου «ούτε μικροδιαφορές δεν υπάρχουν καν μεταξύ τους», αφού «ο ένας αποφεύγει τον άλλο όσο μπορεί».

Το πολύμορφο πρόσωπο, λοιπόν, της Θεσσαλονίκης ξεδιπλώνεται με τους πρόσφυγες να της δίνουν με την ιδιαιτερότητά τους το κοσμοπολίτικο και πολυπολιτισμικό χρώμα της: Καρμανλήδες, Καυκάσιοι, Μικρασιάτες απ' τις ακτές και από τα βάθη, Κωνσταντινοπολίτες, Θρακιώτες, Ηπειρώτες, πρόσφυγες από τις περιοχές του Μοναστηριού συνθέτουν το ποικίλο μωσαϊκό των ανθρώπων της Θεσσαλονίκης που αναδεικνύεται έτσι σε «μαγνήτη του διεσπαρμένου Ελληνισμού».

Μέσα, ωστόσο, σ' αυτό το ενιαίο ψηφιδωτό είναι εμφανής η παρουσία δύο διαφορετικών κόσμων και δύο αντικρουόμενων ρυθμών ζωής. Παρ' όλο το γεγονός ότι το κεντρικό θέμα παρουσιάζεται αδιάσπαστο, η τεχνική της σύγκρισης-αντίθεσης που εφαρμόζει ο συγγραφέας για να τονίσει και να προβάλλει το θεματικό κέντρο που είναι η συνοχή, οι δεσμοί και η πολιτισμική αυθεντικότητα των προσφύγων, αναδεικνύει δυο διαφορετικές κοινότητες ανθρώπων και δύο διαφορετικά πρόσωπα της Θεσσαλονίκης, που έχουν αντίθετες ιδιότητες και γεννούν αντιθετικά συναισθήματα στον αφηγητή. Από τη μια, η κοινότητα των προσφύγων, μέσα στους προσφυγικούς συνοικισμούς τους, χαρακτηρίζεται από τη συνοχή της, τη γνησιότητα της «ψυχής» και της «ράτσας» της, τους δεσμούς με το πατρογονικό παρελθόν και τις αλησμόνητες πατρίδες της καθώς και την ιδιαίτερη ταυτότητά της που είναι ευδιάκριτη στην «ομιλία- προφορά» αλλά και στη συμπεριφορά. Οι ράτσες των προσφύγων έχουν ιστορικές καταβολές (Θράκες, Χετταίοι, Φρύγες, όμορφοι Λύδοι) και η κοινή καταγωγή τους τους ενώνει μέσα στο χώρο και το χρόνο ακόμα και μετά τον εκπατρισμό τους («ανθούν ανάμεσά μας»). Από την άλλη πλευρά, έχουν «τίμιες φυσιγνωμίες», «ζωηράδα» και «αγνότητα» αλλά και ζεστασιά και ανθρωπιά, παρά τις κακουχίες τους («με αποχαιρετούν χωρίς να δείξουν παραξένεμα, αν και άγνωστοι μου άνθρωποι»). Γι' αυτούς ο αφηγητής νιώθει «συγκίνηση», «αγάπη», «μυστήριο», «ανατριχιάζει βαθιά και «μεθά» καθώς νιώθει το «αίμα» του να τους «κατέχει ολόκληρους». Αντίθετα, ο κόσμος της αστικής μεγαλούπολης είναι ανώνυμος («πλήθος») μαζοποιημένος- κυκλοφορεί στους δρόμους όμοιος με δισεκατομμύρια «ερυθρά και λευκά αιμοσφαίρια», - παρασυρμένος από την ταχύτητα των σύγχρονων ρυθμών ζωής που τους αναγκάζουν να είναι «ολομόναχοι», «ξένοι και παντάξενoi», με σχέσεις τυπικές και απρόσωπα σημεία συνάντησης όπως τα πεζοδρόμια. Στην αστική ζωή κυριαρχεί η μηχανοποίηση (οι μηχανές) που εμποδίζουν τους ανθρώπους να βρουν στοιχεία συνοχής και έχουν ως συνέπεια το θόρυβο και την ηχορύπανση. Ακόμα και οι γείτονες- συγκατοικοι αδιαφορούν πλήρως ο ένας για τον άλλο, λείπουν ακόμα και οι στοιχειώδεις επαφές («ούτε μικροδιαφορές δεν υπάρχουν καν») και έτσι οι άνθρωποι γίνονται μισάνθρωποι («ο ένας αποφεύγει τον άλλο») υποκριτές και αλλοτριωμένοι («κρύβουν συνήθως τα προσωπικά τους στοιχεία»). Ένας γεμάτος κόσμος τελικά που δεν έχει στέρεα και διαχρονικά ανθρωπιστικά ιδεώδη («το ιδανικό... να μην ξέρεις ούτε στη φάτσα το γείτονά σου»), γεγονός που καταλήγει να ευνοεί την παρανομία, την εγκληματικότητα («σα να' ναι τίποτε κακοποιού») αλλά και την ηθική αταξία και ανηθικότητα («πονηρά πράγματα... προφάσεις πολιτισμού για να διευκολύνονται οι αταξίες»). Αυτός ο σύγχρονος αστικοποιημένος κόσμος γεννά στον αφηγητή την απαξίωση, την ειρωνεία, την αίσθηση της μοναξιάς («σαν κούτσουρα») κάνοντάς τον να νιώθει συνεχώς ξεριζωμένος και «πρόσφυγας» στη γενέτειρά του.

3. α. Θεματικό κέντρο του πεζογραφήματος «Μες στους Προσφυγικούς Συνοικισμούς» αποτελεί η παρουσία των προσφύγων στη Θεσσαλονίκη και η νοσταλγία των πατρίδων τους και των δεσμών συνοχής τους, που προκαλούν τη ζεστασιά και τη μνήμη του παρελθόντος, σε προβολή και αντίθεση με τη μοναξιά και την αποξένωση του πολύβουου αστικού κέντρου. Σημείο συνάντησης, αλλά και σύμβολο της συνοχής των προσφύγων, είναι το καφενείο μέσα στους προσφυγικούς συνοικισμούς, χώρος όπου αναδεικνύεται η ιδιαιτερότητα καθώς και η αυθεντικότητά τους, στοιχεία που τους προσδίδουν την ταυτότητά τους συνδέοντάς τους με τη «ράτσα» τους.

Κύριος εκφραστικός τρόπος ανάδειξης των παραπάνω στοιχείων, στην πρώτη παράγραφο του κειμένου, είναι η σύγκριση και μάλιστα η τριπλή, με τις δυο πρώτες συγκρίσεις να αποδίδονται ως αντικειμενική διαπίστωση («είναι», «διατηρούν») ενώ την τρίτη να προκύπτει από την υποκειμενική αντίληψη – θεώρηση του αφηγητή («μου φαίνονται»). Αναλυτικότερα, στην πρώτη σύγκριση («κουρασμένοι απ' τη δουλειά είναι πολύ πιο αληθινοί») η γνησιότητα των προσφύγων συνδέεται με τις ταλαιπωρίες και τις κακουχίες τους, τη σκληρή χειρωνακτική δουλειά – το μεροκάματο – μέσα σε μια «πατρίδα» που τους συμπεριφέρθηκε σα «μητριά». Έτσι είναι «πολύ πιο αληθινοί» απ' ό,τι θα ήταν ξεκούραστοι, γιατί στην κούρασή τους αντικατοπτρίζονται τα δεινά της προσφυγιάς. Στη δεύτερη σύγκριση («διατηρούν πιο καθαρά τα χαρακτηριστικά της ράτσας τους και της ψυχής τους, από μας τους διεσπαρμένους») η αυθεντικότητά τους καθορίζεται από τη διατήρηση των πολιτισμικών τους χαρακτηριστικών και ιδιαίτερα, όπως φαίνεται παρακάτω, της προφοράς και του ιδιώματός τους, καθώς και της ψυχοσύνθεσής τους, της νοστορπίας και της συμπεριφοράς τους (ψυχή). Το γεγονός, λοιπόν, ότι δεν αφομοιώθηκαν, και δεν μαζοποιήθηκαν/αναμείχθηκαν πολιτιστικά στο μεγάλο αστικό κέντρο αλλά διατήρησαν καθαρά και ευδιάκριτα τα χαρακτηριστικά της ράτσας τους, άρα και τη σύνδεσή τους με το παρελθόν και τους προγόνους τους, τους καθιστά γνησιότερους ως πρόσφυγες απ' όλους όσοι είναι «διεσπαρμένοι», δηλαδή δεν κατέλυσαν σε προσφυγικούς συνοικισμούς όπου υπάρχει η μνήμη και η συνοχή με το παρελθόν, αλλά σε διάφορα άλλα σημεία «αυτής της πόλης», της Θεσσαλονίκης, όπως ο ίδιος ο αφηγητής. Τέλος, στην τρίτη παρομοίωση («ιδίως όταν τους βλέπω εδώ, μου φαίνονται πιο γνήσιου») οι πρόσφυγες στη συνείδηση και τη μνήμη του αφηγητή είναι ταυτισμένοι με το συγκεκριμένο χώρο: τους προσφυγικούς συνοικισμούς και το καφενείο, δηλαδή το χώρο συγκέντρωσής τους μετά τη δουλειά, το χώρο κοινωνικότητας και ψυχαγωγίας τους, ο οποίος τους προσδίδει τη συλλογική ταυτότητα άρα και τη γνησιότητά τους σε αντίθεση με «άλλα περιβάλλοντα». Γι' αυτό ο αφηγητής περιπλανιέται σε αυτό το χώρο για να ανακαλύψει και αυτός τον εσώτερο συλλογικό εαυτό του και να μεταλάβει κάτι από τη οδύνη του ξεριζωμού, αφού, αν και γεννημένος στον τόπο του, νιώθει σαν πρόσφυγας.

- β. Ο Γ. Ιωάννου εκδήλωσε έντονο φιλολογικό ενδιαφέρον για τη νεοελληνική λαϊκή παράδοση και οι φιλολογικές του εργασίες αφορούν κυρίως τα δημιουργήματα του λαϊκού λόγου και θέματα λαογραφικά που τα προσεγγίζει με επιστημονισμό (δημοτικό

τραγωδί, προφορικές αφηγήσεις, ελληνικό λαϊκό θέατρο) κυρίως κατά τη δεύτερη δεκαετία του δημιουργικού του έργου (1954-1963).

Στους «Προσφυγικούς Συνοικισμούς» υπάρχουν σημεία που φανερώνουν την επίδραση αυτού του λαογραφικού στοιχείου στην πεζογραφία του Ιωάννου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η υπαινικτική αναφορά σε έθιμα και δοξασίες σχετικά με τις ψυχές των νεκρών, τα οποία προσεγγίζει με σεβασμό και κατανύξη αναδεικνύοντας παράλληλα τόσο την αξία αυτής της παράδοσης για τη συνείδηση της συλλογικής ταυτότητας του ανθρώπου – αφηγητή όσο και την προσωπική του επιθυμία να γίνει συνεχιστής αυτής της κληρονομιάς χωρίς να χαθεί εξαιτίας του το παραμικρότερο στοιχείο της.

Συγκεκριμένα στην καταληκτική περίοδο της όγδοης παραγράφου («Της Γονατιστής... βόμβο») συμπλέκεται η ορθόδοξη παράδοση της Πεντηκοστής με τη γονυκλισία του εσπερινού της «Γονατιστής» όπου διαβάζονται ευχές για ζωντανούς και νεκρούς, καθώς και η νεοελληνική λαϊκή δοξασία πως από το Μεγάλο Σάββατο –των ψυχών- οι ψυχές ελευθερώνονται από τον Άδη και έρχονται στον κόσμο, με λαογραφικά στοιχεία από τη Θράκη απ' όπου κατάγεται ο Ιωάννου: πρόκειται για τη δοξασία ότι η καρυδιά αποδιώχνει τα κακά πνεύματα, για αυτό και την εβδομάδα που προηγείται της Πεντηκοστής έβαζαν στον κόρφο τους φύλλα καρυδιάς, καθώς και για τα έθιμα να πηγαίνουν την Πεντηκοστή στην εκκλησία κρατώντας κλώνους καρυδιάς και να γονατίζουν πάνω στα φύλλα αλλά και να χρησιμοποιούν την προηγούμενη καρυδόφυλλα για να κλείνουν τα μάτια τους ώστε να μην αναγνωρίζουν οι ψυχές των νεκρών τους συγγενείς τους και δεν μπορούν μετά να τους αποχωριστούν. Αναδεικνύοντας ακολούθως την πολιτισμική συνέχεια αυτού του λαϊκού πολιτισμού παραπέμπει υπαινικτικά στις αντίστοιχες της Πεντηκοστής αρχαιοελληνικές γιορτές, τα Λεμούρια και τα Ανθεστήρια, εντοπίζοντας ως πηγή στις προηγούμενες νεοελληνικές δοξασίες την αρχαιοελληνική δοξασία ότι οι ψυχές των νεκρών έχουν μια λεπτή υλικότητα, μια αραχνούφανη υφή, για αυτό εκείνες τις μέρες οι ζωντανοί δεν πρέπει να κινούνται έντονα, γιατί μια κίνησή τους μπορεί να τραυματίσει μια ψυχή. Μ' αυτό τον τρόπο εμφανίζει αρραγή τη λαϊκή παράδοση που φτάνει ως τις μέρες μας και σηματοδοτεί την ταυτότητα και την ιδιομορφία τόσο του λαού όσο και του ατόμου –ας μην ξεχνάμε ότι ο αφηγητής αναζητά εναγώνια την ταυτότητά του- αναγνωρίζοντας παράλληλα τη ράτσα του (Θρακιώτες) ως δυναμικό φορέα αυτής της κληρονομιάς.

Επιλογικά, αξίζει να σημειώσουμε ότι η επιστημονική ενασχόληση με τα δημιουργήματα του λαϊκού λόγου επηρεάζει και τις υφολογικές επιλογές του συγγραφέα και έτσι προκύπτει μια έκφραση «κατ' επίφαση πηγαία», λαϊκότερη, «μια γραφή που ο κουβεντιαστός τόνος της, η λιτότητα και η αμεσότητά της βλασταίνουν από τις βαθιές ρίζες του νεοελληνικού αφηγηματικού λόγου» (Αλ. Κοτζιάς).

4. α) Ο αφηγητής αδυνατεί να βρει την ταυτότητά του στην πατρίδα και στον αστικό πολιτισμό όπου ζει. Η μεγάλη, πολύβουη πόλη, με τους χαοτικούς δρόμους («μεγάλες αρτηρίες») και τους φρενήρεις ρυθμούς ζωής, αποδιοργανώνει το συναισθηματικό του κόσμο («χάνομαι»). Κινείται σ' αυτήν ως μοναχικός και ανώνυμος διαβάτης, βιώνοντας το οδυνηρό αίσθημα της μοναξιάς και της βαθείας, πλήρους απομόνωσης. Μέσα από την παράθεση τριών επιθέτων με την ίδια σημασία («Ολομόναχος, ξένος, παντάξενος») αισθητοποιεί την αφόρητη εγκατάλειψη, την απουσία κάθε συναισθηματικού δεσμού με τους συνανθρώπους του. Στρέφεται έτσι στον εσωτερικό του κόσμο, προσπαθώντας εναγώνια να βρει την ταυτότητά του. Αισθάνεται εντούτοις ότι η σύγχρονη πόλη του δε διατηρεί καμία σύνδεση με το παρελθόν, την ιστορία, τις πολιτιστικές μνήμες της και έτσι οδηγείται σε ακόμη βαθύτερο εγκλεισμό στον εαυτό του και σε μια δραματική αίσθηση κενότητας και μοναξιάς.
- β) Ευαίσθητος, αισθαντικός, με μια πηγαία εξομολογητική διάθεση, ο αφηγητής εκφράζει το νοσταλγικό, αγνό αίσθημα ζήλειας («ζηλεύω») που βιώνει για όσους ζουν στις πατρίδες τους, καθώς και για τους πρόσφυγες που διατηρούν αναλλοίωτα τα προγονικά χαρακτηριστικά τους μέσα στους προσφυγικούς συνοικισμούς, παραμένοντας αυθεντικοί, ενωμένοι, με αδιάρρηκτους δεσμούς αίματος, φυλής, καταγωγής. Εκεί επιθυμεί να ζει, μόνο στη δική τους κοινωνία σκιρτά η ψυχή του, εκεί θα ένιωθε αίσθημα ασφάλειας και θα έβρισκε την ταυτότητα που εναγώνια ψάχνει. Η ευχή του αφηγητή («τουλάχιστο, ας ήμουν...τριγύρω»), που συνδέεται κυκλικά με τον τίτλο και την έναρξη της αφήγησης, αποτυπώνει την αγωνία και τη μοναξιά του ίδιου. Έτσι, η επιστροφή στο χώρο ζωής της φυλής του προβάλλει ως επιβεβλημένη λύση, για να βρει τον εαυτό του και την ταυτότητά του.
5. Στο πεζογράφημα του Γ. Ιωάννου, ο περιπλανώμενος-περιπατητής αφηγητής, ωθούμενος κάθε φορά από την αποξένωση που του γεννά η ανωνυμία της πόλης, οδηγείται στους συνοικισμούς των προσφύγων β' γενιάς, όπως κι εκείνος, αναζητώντας την επαφή με τις ρίζες του («Ολομόναχος, ξένος παντάξενος, χάνομαι στις μεγάλες αρτηρίες», «Τουλάχιστο, ας ήμουν [...] της ράτσας μου τριγύρω»). Αντίστοιχα στο κείμενο του Θέμελη, ο αφηγητής, μολονότι δεν είναι πρόσφυγας, βιώνει την προσφυγιά από την πλευρά εκείνου του οποίου οι συντοπίτες εγκατέλειψαν τη γενέτειρά τους, το Αϊβαλί, μετά τη Μικρασιατική καταστροφή κι εκείνος έμεινε πίσω. Ο κυρ-Μανόλης διακατέχεται από το ίδιο συναίσθημα μοναξιάς, βλέποντας την ανθρωπογεωγραφία της πόλης να αλλάζει («Η γης αυτή [...] και την πήρανε μαζί τους»). Ο αφηγητής του Ιωάννου, παρατηρώντας τους πρόσφυγες, διαπιστώνει την κοινή τους μοίρα και νιώθει νοσταλγικά τη μυρωδιά του αίματος, της κοινής ράτσας, η οποία εναντιώνεται στην ευρέως διαδεδομένη αντίληψη της πατρίδας ως του τόπου στον οποίο γεννιέται κανείς και μεγαλώνει («Κι όμως πόση συγκίνηση [...] τη δική σου ή μια άλλη πανάρχαια ράτσα», «Δεν έχει σημασία που δε γνώρισα ποτέ αυτή την πατρίδα ή που δε γεννήθηκα καν εκεί», «Το αίμα μου [...] όλη αυτή η λαχτάρα;»). Ομοίως, ο κυρ-Μανόλης στο *Οι αλήθειες των άλλων*, διατυπώνοντας κι εκείνος τη βιωματική του αλήθεια που αντιπαραβάλλεται έμμεσα στις απόψεις των μορφωμένων («Απ' όσο καταλαβαίνω με τα λίγα γράμματά μου, με της ψυχής και του μυαλού μας τα γεννήματα»), υποστηρίζει ότι πατρίδα δεν είναι ο τόπος στον οποίο κανείς γεννιέται («Πατρίδα, γιε μου, δεν είναι ο τόπος μας, το χώμα τούτο που πατώ», «Όμως λέω [...] κι ακόμη παραπέρα»). Μολονότι στο κείμενο του Ιωάννου η πατρίδα συνδέεται άρρηκτα και με εξιδανικευτικό τρόπο με τον τόπο καταγωγής ως απόδειξη της βιολογικής συγγένειας της ράτσας, ενώ στο έργο του Θέμελη ταυτίζεται με την ανθρώπινη κοινότητα, οι έννοιες της πατρίδας στα έργα τους συγκλίνουν όταν αναγνωρίζουν τη μαγική επένεργεια της κοινής γλώσσας και των γνώριμων συνηθειών («Ακούς εκείνες τις φωνές [...] είναι δικός μου άνθρωπος»-Ιωάννου, «Το Αϊβαλί –οι Κυδωνιές- ήταν οι άνθρωποί του [...] και του νονού σου»-Θέμελης). Τέλος, αξιοσημείωτο είναι ότι και οι δύο αφηγητές προσεγγίζουν το ζήτημα της προσφυγιάς πέρα από τους περιορισμούς της εθνικιστικής μισαλλοδοξίας, παρουσιάζοντας τόσο τους εκτοπισμένους όσο και τους αλλοεθνείς γηγενείς συνθλιμμένους από τη μέγγενη της ιστορίας. Ο κυρ-Μανόλης χαρακτηρίζει τους Τούρκους «φουκαράδες» και αναφέρεται στη Μεγάλη Ιδέα ως ένα κατασκευασμένο ιδεολόγημα («Όλοι μας φούντωναν για την πατρίδα»), ενώ ο αφηγητής του Ιωάννου καταγγέλλει τις πρακτικές και τα κίνητρα των πολιτικών και των γραφειοκρατών σε σχέση με τους πρόσφυγες («Οι εγκληματίες των γραφείων [...] με τη μετανάστευση»).

Επιμέλεια

Κόρκακα Σάνδη • Μακρυγιαννάκη Κατερίνα • Μπλαβάκη Κατερίνα • Φαρσάρη Ελένη